

**דברי ברכה בפתיחת כנס הרצליה ה-16 במשכן הנשיא
ביום 14.6.2016**

מאת

מרים נאור, נשיאת בית המשפט העליון

כבוד נשיא המדינה,

מכובדי כולם.

אני מברכת על כינוסו של הפורום הנכבד הזה, ועל הקדשת סדר היום לדיון בחזון הנשיא ללכידות חברתית ול"תקווה ישראלית". השותפות בין גווניה השונים של החברה הישראלית היא חשובה וחיונית לכולנו, ויש לקדם ולבסס אותה בכל זירה אפשרית.

גם למערכת המשפט תפקיד בקידום השותפות הישראלית, כמי שאמונה על האיזון בין הפרט והכלל.

החברה הישראלית נשענת על שני האדנים גם יחד, הן על הפרט והן על הכלל, ואין האחד מתקיים בלא האחר.

הפרט – זו החירות של האינדיבידואל; אלו זכויות האדם; זו ההכרה כי האדם הוא יצור חופשי, המעצב את אישיותו ואת סיפור חייו.

כבוד האדם וחירותו זו התורה כולה על רגל אחת.

הכלל – זהו האינטרס החברתי; זו ההכרה כי "no man is an island", וכי האדם אינו חי על אי בודד אלא במסגרת חברה ומדינה. כבוד האדם של הפרט, וחירותו, באים לידי ביטוי במסגרת של חברה מאורגנת, בעלת שלטון מרכזי ויעדים משותפים.

דמותנו כחברה דמוקרטית מחייבת איזון בין הפרט לכלל, בין חובתה של המדינה להגן, לקדם ולפתח את זכויות הפרט לבין חובתו של הפרט לתרום את חלקו להגשמת היעדים הציבוריים.

עמד על כך הנשיא ריבלין בנאומו בכנס בשנה שעברה – השותפות משמעה שכל אחד מאיתנו נושא באחריות לעתידה של החברה הישראלית כולה, ויחד עם זאת השותפות אינה כרוכה בויתור על מרכיבי היסוד של הפרט.

השותפות מבוססת על יכולתו של כל פרט לכתוב את סיפור חייו, ועל שוויון בין כל בני החברה הישראלית.

הצורך להבטיח שוויון חיוני להסכמה החברתית שעליה מבוססת חברה דמוקרטית.

באמצעותו משתלב הפרט במרקם החברתי הכולל ונושא בחלקו בבניית החברה המשותפת, ביודעו שהפרטים האחרים עושים כמוהו.

בית המשפט העליון עמד על כך שהשוויון הוא "נשמת אפו של המשטר החוקתי שלנו כולו"¹, ו"עקרון יסוד חוקתי, השלוב ושזור בתפיסות היסוד המשפטיות שלנו ומהווה חלק בלתי נפרד מהן"². אי השוויון והאפליה תוארו מנגד כרעה חולה הרסנית "החודרת לבסיס המשטר הדמוקרטי, מחלחלת ומקעקעת את יסודותיו עד שלבסוף היא מביאה להתמוטטותו ולחורבנו"³. האפליה מכרסמת באחידות החברה ובשותפות בין פרטיה, ואין לקבלה.

בתי המשפט אמונים על מיגור האפליה ועל שמירת השוויון בין כל אזרחי המדינה.

מקום שנהגה מדיניות מפלה הורה בית המשפט לבטלה. הדוגמאות רבות, וכדי לא להאריך אתיחס רק לאחדות מהן. אני נמנעת, ובמתכוון, מלהתייחס לסוגיות שתלויות ועומדות בפני בית המשפט.

כך, בפרשה אחת⁴ הוקצו קרקעות המדינה לסוכנות היהודית לצורך הקמת יישוב קהילתי ליהודים בלבד.

¹ בג"ץ 98/69 ברגמן נ' שר האוצר, פ"ד כג(1) 693, 698 (1969) (השופט מ' לנדוי).

² בג"ץ 114/78 בורקאן נ' שר האוצר, פ"ד לב(2) 800, 806 (1978) (השופט מ' שמגר).

³ בג"ץ 2618/00 חברת פארות בע"מ נ' שר הבריאות, פ"ד נה(5) 49, 57 (2001) (השופט א' לוי).

⁴ בג"ץ 6698/95 קעדאן נ' מינהל מקרקעי ישראל, פ"ד נ(2) 285 (2000).

באותה פרשה נקבע כי מדיניות של הקצאת קרקעות המדינה ליהודים בלבד מהווה אפליה אסורה, ועל כן יש לשקול את בקשתם של בני הזוג קעדאן לרכוש חלקה ביישוב מבלי שעובדת היותם ערבים תשמש קריטריון לסירוב.

בפרשה אחרת⁵ הורה בית המשפט על ביטולם של שינויים שנעשו במסגרת הלימוד בבית הספר לבנות "בית יעקב" בעמנואל, שכללו, בין היתר, את חצייתו של מבנה בית הספר לשניים על ידי הקמת מחיצות וקביעת כניסות נפרדות.

שינויים אלה יצרו מסך מפריד על רקע עדתי בין שתי קבוצות של תלמידות – הפרדה בין רוב התלמידות שמוצא משפחתן אשכנזי לבין חברותיהן שמוצא משפחתן ספרדי.

בית המשפט קבע כי מדובר באפליה פסולה על בסיס עדתי, והבהיר כי מדיניות של "הפרדה שוויונית" לא תוכל לחפות על אפליה במקום בו היא מתקיימת, משום שמדיניות של "נפרד אבל שווה" מעצם טבעה היא בלתי שוויונית.

⁵ בג"ץ 1067/08 עמותת "נוער כהלכה" נ' משרד החינוך, פ"ד סג(2) 398 (2009).

היבט חשוב נוסף של הפסיקה בעניין עקרון השוויון היה ההיבט של הייצוג ההולם בתפקידים ציבוריים, וכך גם ההקפדה על שוויון בהקצאת משאבי הציבור.

כך, למשל, בשנת 1969 הורה בית המשפט על בטלותו של חוק המימון,⁶ אשר שלל מימון מרשימות מועמדים חדשות. זאת, לנוכח פגיעתו של החוק בשוויון בבחירות לכנסת – עקרון המעוגן בסעיף 4 לחוק-יסוד: הכנסת – מבלי שנחקק ברוב הדרוש לשינוי הסעיף.

כארבעים שנה לאחר מכן, בשנת 2010, לאחר כעשור של התדיינות משפטית, הורה בית המשפט כי ההסדר לתשלום גמלת הבטחת הכנסה לאברכים הלומדים בכולל לא ייכלל בחוק התקציב לשנת 2011 בשל פגיעתו בשוויון.

על פי ההסדר, סעיף תקציבי שנכלל בחוקי התקציב השנתיים קבע כי אברכים הלומדים בכולל היו זכאים לתשלום גמלת הבטחת הכנסה. לעומתם, סטודנטים הלומדים במוסדות להשכלה גבוהה, תלמידים בישיבה ובמוסד תורני ותלמידים במוסד להכשרת כהני דת לא היו זכאים לתשלומים כאמור.

⁶ חוק הבחירות לכנסת ולרשויות המקומיות בשנת תש"ל (מימון, הגבלת הוצאות ובקורת),

בית המשפט חזר על העיקרון, "הקיים במשפטנו מקדמת דנא", לפיו בהקצאת משאבים לקבוצת אוכלוסיה מובחנת אין פסול כשלעצמה, אך "תמיכת המדינה חייבת להיעשות בשוויון ותוך קביעת קריטריונים ברורים, שוויוניים וגלויים".⁷

לפיכך, נקבע כי הסעיף התקציבי הנזכר אינו יכול לעמוד.

ובשנת 2012, לאחר דיון משפטי ממושך, בוטל תיקון 146 לפקודת מס הכנסה, תוך שנקבע כי מטעמי שוויון לא ניתן לקבוע רשימה שרירותית של יישובים אשר תושביהם זכאים להנחות במס הכנסה מבלי שנקבעו קריטריונים ברורים המגדירים את תנאי הזכאות והיקפה.⁸

השוויון שומר מפני שרירות השלטון; הוא מבוסס על שיקולים של הגינות וצדק במובן הטבעי ביותר.

מנגד תחושת האפליה – תחושתם של פרטים כי נוהגים בהם איפה ואיפה – פוגעת הן בזהותו העצמית של הפרט ובזכויותיו והן בכוחות המאחדים את החברה.

⁷ בג"ץ 4124/00 יקותיאלני נ' השר לעניני דתות, פ"ד סד(1) 142, 183 (2010).

⁸ בג"ץ 8300/02 נסר ממשלת ישראל (22.5.2012).

רק באמצעות ההגנה על שני האדנים – הפרט והכלל – נוכל לשגשג
 כחברה דמוקרטית.

אכן, עקרון שלטון הרוב – שלטון העם באמצעות נציגיו – הוא חיוני
 לזהותנו הדמוקרטית, אך הוא אינו מספיק.

שלטון של רוב הנוגש בקבוצות המיעוט החיות בקרבו אינו
 דמוקרטי; שלטון של רוב הפוגע ללא הבחנה וללא הצדקה בזכויות
 הפרט אינו דמוקרטי.

הדמוקרטיה אינה מתמזה בשלטון הרוב, אלא היא טומנת בחובה
 עקרונות וערכים מהותיים נוספים, ובראשם שלטון החוק, הפרדת
 הרשויות וההגנה על זכויות הפרט.

השמירה על האיזון העדין בין זכויות הפרט לאינטרס הציבורי, בין
 מרכיביה הפורמליים והמהותיים של הדמוקרטיה, היא מלאכתה של
 מערכת המשפט.

בכך, תורם בית המשפט את תרומתו לעיצוב שותפות ישראלית, שבה
 יודע הפרט כי בלא קשר להשתייכותו המגזרית – זכויותיו אינן
 הפקר.

הנשיא ריבלין דיבר אשתקד על "הפסיפס הישראלי", על הצורך
 ליצור ישראליות משותפת בעלת עושר תרבותי.

יכולתנו לעשות כן, ולשמור על ההישגים המרשימים שהשגנו עד כה, מותנית באחדותנו.

אין כוונתי לאחדות רעיונית.

כוחנו דווקא בשונות; בהבנה שאנו נבדלים זה מזה ברעיונותינו, בדעותינו ובאמונותינו, וכך צריך להיות.

כוחנו בפלורליזם הרעיוני שלנו.

הלגיטימציה למחלוקת היא מיסודות התרבות הלאומית שלנו.

אפשר לחשוב כך, ואפשר לחשוב אחרת, אך יש לכבד כל דעה לגיטימית גם אם אין זו דעתך שלך.

אחדותנו צריכה להיות בהסכמה על כללי המשחק על פיהם מתקבלות ההכרעות במסגרת המדינית – האחת והיחידה שיש לנו.

אחדות בהכרה כי חיים משותפים נוכל לחיות רק במסגרת דמוקרטית, המכירה בערך המשותף של כבוד האדם, שנברא בצלם.

אחדות המבוססת על פשרה וסובלנות; על איזון עדין תמידי.

צפוי שיתעוררו מחלוקות, וטבעי שחלק מהן תמצאנה את דרכן אל בית המשפט.

על בית המשפט להכריע על פי דין במחלוקות שהובאו בפניו כדין.

אין המדובר בעניין אישי שלנו, אלא בתפקידנו ובחובתנו כשופטים.

להגשמה ראויה של תפקידנו להכריע במחלוקות שהובאו בפנינו כדין הוענקה לנו עצמאות שיפוטית.

אין מרות על השופט, זולת מרותו של הדין.

הכרעת השופט נגזרת מן העובדות ומן הדין, ומהן בלבד.

אל לשופט להיות מושפע מאיש.

אל לו לסטות מדרכו בשל התקפות אישיות או ציבוריות.

עליו להיות מחויב רק לשליחותו השיפוטית – לעשות צדק על פי דין.

השופט מכריע לא על פי דעותיו ועמדותיו האישיות כי אם על פי מיטב הכרתו את הדין, ובהתבסס על התשתית העובדתית שהונחה בפניו.

אין מקום לתיוגם של שופטים על פי השתייכות מגזרית כזו או אחרת.

לא ראוי לצאת מהנחה מוקדמת כי שופט יפסוק בצורה מסוימת.

הניסיון מלמד כי במקרים רבים לא ניתן לחזות מראש את תוצאתו של פסק דין.

לא אופיים של הטוענים הוא שמכריע את הדין, אלא משקלם של הטיעונים.

העצמאות השיפוטית, השלובה באובייקטיביות השיפוטית ובהיעדר
משוא פנים היא חיונית להגשמת התפקיד השיפוטי; היא חיונית
לקיומה של חברה דמוקרטית.
עליה יש לשמור מכל משמר.